

Heller Ágnes

Hanák Péter emlékezetére

Ez az a megemlékezés, melyről sosem hittem volna, hogy meg kell írnom. Volt ugyan valami fogalmam arról, hogy Péter hány éves lehet, de az évek nála nem számítottak. Hanák Péter lelkes huszonegynéhány éves volt, és mindig az is maradt. Az ő szemében a világ izgalmas olvasmány volt, kimeríthetetlen tárháza az ismeretnek és a meglepetésnek. Ő mindig látott valami újat, valami érdekeset még azokban a témákban is, melyekkel évtizedek óta foglalkozott. Megtartotta a fiatalember többnyire hamar kihunyó képességét a csodálkozásra. Péter a szó platóni értelmében csodálkozott. Semmilyen kérdést nem látott megoldottnak, semmilyen fejezetet nem tekintett lezártnak. Mindig mindenre rákérdezett, hogy vajon így van-e, hogy vajon így volt-e, hogy vajon igaz-e, hogy vajon milyen értelemben igaz, ha igaz. Péter sosem unta meg az olvasást. Úgy habzsolta a könyveket, mint egy kamasz, aki először lát könyvtárat. De sok minden más is szenvedélyesen érdekelt, mint a politika, a sport és persze az élet – még a pletyka is, hiszen az is egy izgalmas újság a többi között. De Péter nem információt habzsolta. Az információ csak nyersanyag volt számára, amire rácsodálkozott. Hallottad ezt a muzsikust? Lát-tad ezt meg ezt? Voltál ezen a kiállításon?, szokta kérdezni, mert ő ott volt, és beszélni akart róla. De Péter embereket is szeretett felfedezni, talán *embereket először*. Az okosakat, tehetségeseket, érdekeseket. Ebben néha egy kicsit naiv is volt, hiszen túl hamar lelkesedett. Így hát persze csalódnia is kellett egyszer-másszor, vagy kiábrándulnia – de mikor az új felfedezés bevált, ezt diadalának tekintette, és nagyon tudott örülni neki.

Péter volt az az ember, aki mindenben gondolkozott, és gondolatait közölni akarta és tudta is. Ez a képessége egyeseket irritálhatott is, gondolom. Én nem tartoztam ezek közé. Péter tudott beszélgetőpartner lenni, szellemi labdajátékot játszani, de ehhez partnerre volt szüksége. Te dobod a labdát, én visszadobom a labdát. Lehetett vele együtt gondolkozni. De tudott monologikus elbeszélő lenni, képes volt egy egész társaságot egy egész este egye-

dül elszórakoztatni. Nemrég, augusztus végén, mikor utoljára nálam volt vendégségben, mindenki örömeire „betöltötte” az egész estét.

Pétert nemcsak a kultúra tartotta izgalomban, hanem a politika is, minden szinten. A kultúra izgalma jótékony. Ott nincs min igazán felháborodnod, nincs miben csalódnod. A politika nem ilyen jótékony. Pétert a politika nemcsak izgatta, hanem fel is izgatta. Fizikai fájdalmat tudott érezni, ha valami történt, amit igazságtalannak érzett. Néha egészen kis ügyeket is a szívére vett. Így, mondjuk azt, ami az Akadémia második osztályán történt. Három nappal a halála előtt erről beszéltem vele New Yorkból telefonon. Tőle tudtam meg, rettenetesen dühös volt, hogy Vajda Mihály Széchenyi-díja ellen Szigeti József szólalt fel, az a Szigeti, aki díjait és akadémikusságát mint 1957-es miniszterhelyettes vérdíjként kapta. A mi hibánk, mondta keserűen Péter a telefonban. „A mi hibánk.” Péter mindhalálig megőrizte egy fiatal ember érzékenységét és képességét a büntudatra. „A mi hibánk”, mondta, többes számban beszélve. Hogy ki az a „mi”, nem kérdeztem, mert tudtam és tudom. A „mi” – a magyar liberalizmus. Az a magyar liberalizmus, melynek XIX. századi alakjait Hanák Péter úgy ismerte és szerette, mint idősebb barátait. Ez volt az a magyar liberalizmus, melyhez a XIX. század végi zsidóság egy része asszimilálódott. Péter hű maradt ehhez az ügghöz a XX. század végén. A hűség amúgy is Hanák Péter kitüntető tulajdonsága volt. Hű volt ügyeihez, és ami talán a legfontosabb, hű volt barátaihoz.

Ki volt Hanák Péter? Pontosabban kicsoda Hanák Péter? Jelen időben beszélék, mert vannak igaz köz-helyek is – többek között az a közhely, hogy az ember addig él, amíg emlékeznek rá. Hanák Péter persze Hanák Péter volt, és sosem tudjuk megfejteni egy személyiség rejtvényét. Egyszerűbb, ha az identitásaira kérdez az ember. Tehát mi volt Hanák Péter? Polgár volt, történész volt, magyar volt, zsidó volt, közép-európai volt, liberális volt. Beszélni tudok – próbálok – mindarról, ami volt, de ezzel még nem kapok választ arra a kérdésre, hogy ki volt.

Hanák Péter *polgár* volt. Polgár volt ő mindig, akkor is, mikor még nem voltak polgárok (ma sincsenek sokan). Az a fajta polgár volt, amit németül Kulturbürgernek neveznek. Csak egyszer kellett leülni az asztalához, hogy felismerje az ember Péterben ezt a kitüntető vonást. Ahogy az asztal meg volt terítve, ahogy Péter vagy Kati behozta a vacsorát, ahogy Kati elmagyarázta, hogy mi micsoda az asztalon, ahogy az italt a pohárba töltötték, ahogy a beszélgetést kezdeményezték, lefolytatták, mindmind a régi polgárságot idézte. Nem tartozom a régi polgárok közé, de megtanultam nagyra becsülni, hogy léteztek számukra formák. Nos, Péter (és Kati) számára léteztek formák. Nem várták el másoktól ugyanezeket a formákat, de számukra léteztek. Ezek nem ceremóniák voltak, sosem voltak üresek. Szépséget sugároztak.

Hanákéknál ugyanis minden szép volt, a bútorok, a képek s mindennek a harmóniája. S ugyanakkor minden személyes is maradt: Péter például gyűjtötte az oroszlanokat. Sosem kérdeztem meg, hogy miért éppen az oroszlanokat gyűjti (például mert az bátor?). De nem hiszem, hogy ha megkérdeztem volna, igazán választ tudott volna adni rá. Mert ha valami a tudatalatti műve, akkor éppen ez. Ami azonban nem a tudatalatti műve, hanem az ízlés dolga, hogy mindezek az oroszlanok esztétikailag vonzóak voltak. Nos, Péter ízlése is polgári volt a szó legnemesebb értelmében. Hitt a magas művészetben, értékelt, ítéletet alkotott. Igaz, ugyanakkor kíváncsi is maradt, meg akarta tudni, miért nem tetszik neki számos dolog, ami másnak, mondjuk, nekem tetszik (például a posztmodernben). Sokszor intézett hozzám szúrós kérdéseket, hogy most már mondjam végre meg, mi értékes ebben és ebben? (Egy kérdés, melyre nehéz válaszolni.)

Hanák Péter *történész* volt, ízig-vérig az. Történésznek lenni nem foglalkozás volt számára, hanem életforma. Az a gyanúm, hogy történészi mi-volta valahogy összefogta minden identitását, hiszen leginkább olyan korszakok történetét írta meg és gondolta el, melyekben a közép-európai magyar–zsidó–liberális–polgár kombináció nem kis szerepet játszott. Előszeretettel írt azokról a korokról, melyeket valahogy saját őstörténetének tekintett, történelmi önéletrajzkeppen, kritikusan, de gyanakvás nélkül. Mind írni, mind beszélni szeretett a történelemlről. S valahogy ezt a legmagasabbrendű emberi tevékenységek közé is számította. Mindig különbséget tett Feri (Fehér Ferenc) és énközöttöm.

Feri, mondta Péter, tud történészként gondolkodni, te viszont inkább absztrakciókban élsz, nem vagy igazán jó történész – ez az igazság Péter részéről elmarasztalást jelentett. Feri szerette Pétert, mind személyében, mind munkáiban, s a szeretet kölcsönös volt. (Furcsa, hogy egy halott nevében is beszéllek most egy másik halotról.)

Péter történeteket szeretett mesélni. Nagyszerű mesélő volt, előadásait sosem olvasta fel, hanem mindig elmondta (akkor is izgatott volt, úgy beszélt, mint aki épp most fedezi fel azt, amit mond). A világ számára kisebb és nagyobb, rövidebb és hosszabb történetek néha szorosan, néha lazán összefüggő sorozata volt. Ezekben az elbeszélésekben két főszereplőt látott, az egyik a hagyomány, a másik a hagyomány erőszakos megszakítása. A filozófia is nagyon érdekelte, feltéve, hogy belefért egy elbeszélésbe. Így izgatta Leibniz – a barokkal kapcsolatban – vagy Mach empirizmusa a XIX. század végi osztrák kultúrával kapcsolatban. (Utolsó találkozásunkor ellenőriztette velem, jó-e az, amit Machról írt. Jó volt.) De nemcsak abban a történelemben élt, melyről írt. Péter polihisztor volt, a történelemben is minden érdekelte, és nagyon sok mindenről tudott sokat. Ha valamire kíváncsi voltam, inkább Pétert hívtam fel, mintsem hogy egy könyvben utánanézzek. Egyszerű úton pontos választ kaptam.

Hanák Péter *magyar, zsidó és közép-európai* volt. Ideálja persze e három azonosság harmóniája, hiszen mindháromt öntudatosan vállalta. Ugyanakkor jól ismerte, mert személyesen és történészként is megtapasztalta, e három azonosság közötti fájdalom, néha tűrhetetlen feszültségeket. Őszintén és kertelés nélkül beszél ezekről *Rutinműtét* című önéletrajzi írásában. Többek között arról is beszél, miért és hogyan lett kommunista, sok más korabeli zsidó fiatalemberhez hasonlóan, mikor lerongyolódva, betegen és kiéhezve hazatért a munkaszolgálatból, amikor úgy érezte, hogy nincs itt számára haza, hiszen minden hozzátartozója halott, hogyan ábrándult ki 53 és 56 között ugyanebből a kommunizmusból, hogyan kapott lövést 1956-ban, élete második fordulópontján, amikor hazatalált, s hogyan vált azzá a Hanák Péterré, aki magyar–zsidó–közép-európai és liberális, majd a Kádár-korszakban. Története egy generáció története, ha első sorban a sajátja is. Mert történészként ír az önéletrajzban is.

És itt is, valahogyan, ha szabad ezt mondanom, traumákon lesz úrrá az elbeszélés segítségével. A

holocaust traumáján, a kommunizmus traumáján és a halálfélelem traumáján. Mert, ha jól olvasom ezt a könyvet, Péter félt a haláltól. Már kétszer halt meg „majdnem”, a munkaszolgálatban s a szívrohamakor. De amikor eltalálta az a golyó, az is fúródhatott volna máshová, közelebb a szívhez, az a bizonyos rutinműtét (coronary bypass) is csak az orvosnak „rutin”, mert ha a szíved megszűnik dobogni, halott vagy, ha csak egynéhány pillanatra is. Péter életében a halálközelség élménye többször ismétlődött, s ha jól olvasom önéletrajzi könyvét, az ismétlésben a halálfélelem fel is erősödött. Péter szerette az életet, nem akart a halálra gondolni, mindig másra akart gondolni. De ebben az önéletrajzi elbeszélésben rávette magát, hogy mégis megtegye.

Péter traumákon akar úrrá lenni az elbeszélésben, de mégis történészként beszél. Bizonyára nincs ebben az önéletrajzban egyetlen ellenőrizhetetlen vagy pontatlan adat sem. Ez is történelem.

Mikor azt mondtam, hogy Péter magyar–zsidó–közép-európai–liberális (volt), nem feledkeztem el Kaposvárról. Péter nemcsak Kaposváron született, hanem Kaposvár díszpolgára is. És erre büszke volt. Miért volt rá büszke? Bizonyára sok motívuma lehetett, de én mégis egyről beszélek.

1944-ben, amikor a vidéki zsidókat deportálták, majdnem mindenütt elkótyavetyélték, elárverezték és ellopták a zsidó vagyont. Péter leírásából úgy emlékszem (javítsanak ki, ha tévedek), hogy Kaposváron nem így történt. Mikor Péter visszatért, és rá kellett jönnie, hogy rokonai közül senki sem él, bevezették ugyanis egy raktárhelyiségbe, ahol a zsidó bútorokat felhalmozták. Péter sírt a régi bútorokat látva. De az, hogy a zsidó bútorokat beraktározták, azt is jelenthette, hogy a cívis város hazavárja a bútorok tulajdonosait. Kaposvár valahogy Péter számára kicsiben szimbolizálta azt, amit magyar–zsidó–közép-európai–liberális azonosság-nak vagy hagyománynak nevezek.

Hanák Péter generációjában van néhány ember, akinek, én úgy látom, díszhely járna ki a háború utáni magyar szellemi élet pantheonjában. Péternek ebből életében nem sok jutott. Nem mintha bánta volna, hogy az ezerszer megérdemelt Széchenyi-díjat is csak halála évében (tehát éppen hogy!) kapta meg. Egyetlen szekeret sem tolt, egyetlen lobbyhoz sem tartozott, tevékeny és naív volt, nagyon szerette azt, amit csinált. Mindent összevéve szép élete volt. Barátai és családtagjai (szintén barátok) temették el. Ez így is volt rendjén.

Itamár Jáoz-Keszt *A tél öröme*

*Ima közben hosszú órákon át
az összefutó falakat bámultam
és vacogtam mint a hajnali járókelők
ott lenn az utcán,
miközben az erkélyen
fehér csikokban gyűlt a tél,
odakint hét hó-szalag, idebent hét
bőrszőj
fonódott mind jobban körém
s én az imakendőt összebbfogva
vállamon
– nehogy úgy járjak mint a hitben
járatlanok –
kiléptem a szabad levegőre.
Az eresz szélébe kapaszkodó jégcseppek*

*épp káprázó szemem fölél,
a bőrszőj szegélyére telepedtek
(hány és hány gyermekkortól távolodó
év hullott el azóta, hogy utoljára
nyújtóztam
ereszről lecsüngő jégcsapokért?...)
S amint ott álllok mozdulatlan
mintha a tél öröme
tapasztaná belülről ragyogva
remegő bőrömböz a szent
imatárgyakat
s ott benn felragyogna minden betű
s karomra mintha hétszer szorítanám
e hőszív világot.*

TURCZI ISTVÁN FORDÍTÁSA